



Георгій КОЖОЛЯНКО
(Чернівці)

ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТНЬОГО ЧЕРЕЗ ТРАДИЦІЇ

У Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та в Конституції України (1996 р.) зазначається, що держава забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Але як далеко від декларацій і законів до практичного втілення їх у життя. В Україні протягом останніх п'ятнадцяти років її незалежного існування влада відокремилась від народу, хоча постійно прикривається гаслами про його захист.

За світовими критеріями (ООН) країна, в якій населення однієї нації сягає шістдесят відсотків, вважається однонаціональною. В Україні, де українці становлять майже вісімдесят відсотків усього населення, на державному рівні не визначено і не підтримано української національної ідеї. Замість української нації пропагується створення політичної нації, що є виправданим хіба що в країнах зі змішаним населенням (США, Канада, Австралія), які сформувались у новий час із переселенців. Відповідно, в Україні немає належної підтримки щодо відродження українського етносу, його історичної свідомості і традицій, утвердження функціонування української мови в усіх сферах життя.

Красномовний приклад можна навести стосовно державної політики підтримки українського книговидавництва. Так, наприклад, у Чернівецькій області з державного бюджету на підтримку українського книговидавництва на 2006 р. заплановано виділити 80 тис. гривень [9, 1], що дасть можливість опублікувати дві книги тиражем в тисячу примірників. І навіть з цієї мізерної суми за 11 місяців реально виділено всього 52 тис. гривень. Чи можна назвати це державною підтримкою українського книговидавництва?

В Україні на початку ХХІ ст. створилася така ситуація, що її громадяни змушені емігрувати для створення належних умов проживання в Італію, Іспанію, Португалію, Росію, Канаду, США тощо. Більше третини працездатного населення Буковини зараз знаходиться поза кордонами України.

Життєвий досвід високорозвинених європейських країн показує зовсім іншу картину вла-

штування економічного й культурного життя їхніх мешканців. Об'єднавшись у кордонах Європи на економічному рівні, ці країни (Франція, Англія, Німеччина, Чехія, Польща, Іспанія та ін.) всіма державними і громадськими засобами пропагують і підтримують мову титульної нації, її етнічну культуру, відповідно і національну свідомість. При цьому даються найширші можливості для існування і розвитку інших народів, які мешкають у цих країнах поряд з корінним етносом.

Відродження української нації і створення нормальних умов для функціонування інших етносів на теренах України мусить відбуватися через всебічну підтримку національних культурних надбань, через державну підтримку функціонування національної мови, через орієнтацію історичної науки на об'єктивне висвітлення історичного минулого українського народу, витоків його культури і духовності.

Історія українців та розвиток їхньої культури відомі з досліджень істориків та етнологів ХІХ ст. (М. Максимович, М. Костомаров, О. Потебня, М. Сумцов, П. Куліш, Ф. Вовк, Р. Ф. Кайндль, Г. Купчанко, В. Шухевич та ін.), учених наукових установ України та діаспори ХХ ст.: Інституту історії Національної академії наук України, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології НАН України, Інституту народознавства НАН України, Інституту українознавства НАН України, Канадського інституту українських студій, музейних центрів різних регіонів (музеї народної архітектури та побуту, обласні краєзнавчі музеї та ін.), а також учених із закладів вищої освіти Києва, Львова, Чернівців та інших міст.

Ще недавно історія українців починалася з невеликого археологічного екскурсу (за кілька століть перед часом існування Київської Русі) та з літописів «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», введеної у кінці ХХ ст. у науковий обіг «Велесової книги». Ці літописи й історія, побудована на них, становлять лише частину справжньої і давньої історії України та історії культури українців. З початку 90-х рр. ХХ ст. все більше науковців цікавиться минулим українців I тис. н. е., а також шукає і знаходить корені українського етносу від III–II тис. до н. е., а окремі і від XIX–XII тис. років до н. е. [3, 59; 14, 333–334; 16, 12, 18–20].

Історія населення терену України сягає глибини віків і заперечує ще донедавна (до початку 90-х рр. ХХ ст.) офіційну в нашій країні теорію появи українців у час пізнього середньовіччя. Сьогодні вже можна на повний голос сказати, що це насправді була не теорія, а вигадана радянською проросійською ідеологічною машиною гіпотеза, всі постулати якої виявились фальшивими (про східнослов'янську спільність як до часу виникнення Київської Русі, так і її існування в Давньоруській державі, про три братні народи:

росіян, українців, білорусів, серед яких старшими є росіяни і т. ін.).

Радянська ідеологічна машина використовувала антинаціональну ідеологію християнської церкви, яка називає дохристиянське життя мешканців України як дике і безрелігійне. Щодо дохристиянської культури і духовності на терені України, то вони християнськими проповідниками визначались як поганські, дикі, нецивілізовані і т. ін.

Історію і духовний світ населення України, в тому числі і Буковини, дохристиянського часу можна простежити за археологічними (дослідження В. Хвойки, Я. Пастернака, В. Даниленка, О. Кифішина, Б. Рибаківа, О. Трубачова, Л. Залізняка, Б. Мозолєвського, М. Чмихова, Б. Тимошука та ін.), писемними матеріалами (написи на каменях Кам'яної Могили, «Велесова книга», «Іларіон Київський», «Лист Володимира Мономаха до Олега Святославича», «Слово про князів», «Послання Никифора – митрополита Київського», «Слово о полку Ігоревім», «Мойсей Видубецький», «Данило Заточник», «Слово про загибель Руської землі» й ін.) та етнологічними джерелами (колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні, замовляння, прислів'я, коломийки, міфи та ін.). Але й сьогодні, після майже п'ятнадцятирічного існування незалежної України, більшість із згаданих вище джерел не використовується для розуміння витоків українців та їхньої давньої історії і культури.

Уже в кінці XIX – на початку XX ст. видатні діячі української культури (М. Грушевський, І. Франко, Леся Українка, М. Драгоманов та ін.) у своїх творах неодноразово звертали увагу на штучність утворення християнської релігії, на існування розвиненого релігійного світогляду у мешканців Землі задовго до біблійних часів та про надуманість основних догм християнства.

Український письменник-демократ І. Франко у своїй праці «Сотворення світу» писав: «Але сьогодні вже кожному ясно, що ті біблійні обрахунки не мають ніякої вартості і були зроблені в дуже пізніх часах жидівськими рабинами... Отже, тут не треба було Дарвіна, щоб довести, що біблійні оповідання про початок світу бодай щодо означення часу на 4–5 тисяч літ перед Христом не мають ніякої підстави» [13, 4].

За давніми уявленнями наших предків природа є живою, вона наповнена духами і душами. Протягом календарного року землю і її багату природу оживляє Сонце, яке є натхненником радості життя, посилає життєдайне тепло. Ось тому-то й Сонце на небі – Сварог – отримало назву Дажбога.

Для розуміння суті духовного світу українців важливо розібратися в питанні місця терену України на геополітичній карті світу. Україна знаходилась і знаходиться на перетині торговельно-економічних та історичних шляхів між Сходом

і Заходом, Північчю і Півднем, на стику різних релігій – християнства й мусульманства, різних конфесій – православ'я, греко-католицизму та католицизму. Таке геополітичне положення українських теренів створювало для його мешканців майже постійну загрозу бути об'єктом нападу близьких і віддалених завойовників, що, в свою чергу, впливало на формування життєвих орієнтирів населення і значною мірою – на такий складник духовної культури, як вірування.

Іншою обставиною, яка впливала на формування світогляду, була господарська діяльність українців. Як свідчать археологічні знахідки та обстеження залишків трипільської культури, у праукраїнців уже за 4 тис. років до н. е. основною галуззю господарства було землеробство (дослідження В. Хвойки, В. Даниленка та ін.). Агрорелігія і хліборобство зокрема й є першими на планеті Земля цивілізаційними виробляючими галузями господарства.

Пшениця, починаючи з трипільських часів, у населення терену України є невід'ємним складником матеріального та духовного життя. Звичай домішувати зерно в глиняне тісто при виготовленні кераміки, який зафіксований у племені трипільської культури [7, 6], є відлунням культурної обрядовості зерна, хліба, а також символом родючості і багатства суспільства.

Відомо, що давні українці вже за чотири тисячі років до н. е. вживали в обрядовій їжі кутю. Так, у давніх трипільців жінка-мати, як голова сім'ї, при вогнищі у керамічному посуді (горщику) готувала їжу – пшеницю з медом, горіхами та маком. Кутя відома в різних варіантах: пісна кутя, багата кутя, голодна кутя, поминальна страва із зерна пшениці – колово (коливо) та ін. Цікавими є висновки дослідників про походження й аналогії терміна «кутя» в інших мовах. Вважається, що цей термін походить від давньовірменського *kut*, *kutoy* – «зерно», «ядро» [4, 366].

Ще більше свідчень про заняття землеробством у слов'яно-українських племен I тис. н. е. Зокрема, у племені празько-корчацької культури V–VII ст. н. е., яка мала поширення у Попрутті, Верхньому і Середньому Подністров'ї до верхів'їв Вісли, провідною галуззю господарства було землеробство. Як свідчить археолог В. Баран, у багатьох поселеннях цієї культури знайдені зерна пшениці, проса, ячменю, гороху, сочевиці та інших сільськогосподарських рослин. Робиться навіть припущення, що тут перелогова система землеробства замінила підсічну [2, 38–49].

Не міг не відкластись у духовному світі людини, не впливати на її вірування постійний зв'язок із землею, який називають українським антеїзмом [5, 6]. Культ землі та землеробської праці разом з культом тваринництва, що було безпосередньо пов'язане із землеробством, становили основу світобачення давніх українців.

У дохристиянській рідній українській вірі серед основних космологічних п'яти стихій світу – води, неба, землі, повітря, вогню – перевага надається землі; за давньою легендою, яку потім запозичило християнство, Бог виліпив людину із глини [5, 6].

В українців жоден обряд не обходиться без використання хліба або продуктів землеробської праці. Відповідно до основних занять – землеробства та скотарства – формувався й аграрний календар. Як у природі простежується циклічність і стабільність, так і в світогляді українців переважає ідея циклічності і сталості. Селянське життя українців було до певної міри прогнозованим, певна залежність могла бути лише від якихось природних катаклізмів (надмірне зволоження ґрунту, посуха, буря, град і т. ін.), які у смузі їх проживання траплялися нечасто. Тому й духовний світ людини був чітко визначеним, сталим і пов'язаним передусім з природою, а вже потім з невидимим світом богів. Цей духовний світ можна назвати натуральним. Саме на цій основі формувались і певні риси вдачі українця, такі як замкнутість, незацікавленість в розширенні впливу на сусідів, терпимість до різних вірувань сусідніх народів, які часто вели зовсім інший спосіб життя – кочовий або напівкочовий – і мало були зв'язані із землеробством, тощо.

Письменник та історик раннього середньовіччя Прокопій Кесарійський у VI ст. н. е. так писав про населення терену України: «...Вони визнають владику всіх Єдиного Бога, що посилає блискавку. Жертвують йому биків та всяку іншу жертву. Якоїсь фатальної долі, яка б мала силу над людьми, вони не признають: коли хто побачить перед собою видиму смерть, чи в хворобі, чи на війні – він обіцяє за своє життя жертву богам, якщо він не пропаде, і, врятуючись, жертвує обіцяне та й думає, що тією жертвою врятував собі життя. Шанують річки, німфи та деякі інші божества, жертвують їм усячину і з тих жертв ворожать собі...» [7, 296–297].

Дослідники історії релігії в Україні (П. Яроцький, А. Глушак та ін.), вказуючи на особливості християнства Давньоруської держави, відзначали становлення його на основі розвиненої дохристиянської культури. Так, у праці «Українське православ'я», опублікованій у серії «Історія релігії в Україні», П. Яроцький пише: «Одна з найістотніших особливостей Київського християнства – схрещення східного християнства із західним християнством на ґрунті дохристиянської культури Київської Русі» [12, 5]. Проте така характеристика є досить загальною і помилковою, оскільки життєва практика від часу введення на Русі християнства і до сьогодні показує, що християнство завжди боролось у різний спосіб з дохристиянськими віруваннями, і приклади співжиття певних елементів дохристиянської

обрядовості в християнських обрядах є скоріше не фактом добровільного використання християнством «ґрунту дохристиянської культури», а результатом вимушеної практики. Потрібно враховувати й те, що досить тривалий період, кілька століть, на Русі існувало двовір'я.

Соціально-економічна ситуація на землях Русі у X ст. була досить складною, що сприяло швидкому й легкому закріпленню тут християнської віри. Якщо владні суспільні сили були зацікавлені у християнській релігії з її ідеями спокути, спасителя, покори властям, надії на краще загробне життя у мрійливому раю, то релігійний світогляд язичництва був більше притаманний народним масам, зв'язаним із сільським господарством. Крім цього, потрібно враховувати, що християнство прийшло на українські землі, які мали розвинену релігійність.

У одній з найдавніших писемних пам'яток української духовності «Велесовій книзі», написаній у IX ст., є розповіді про життя українців від VI ст. до н. е., про вірування і божества, про релігійну обрядовість. Зокрема, тут зазначається, що боги Русі не беруть жертву людську або тваринну, а жертвність здійснюється через овочі, квіти, зерно, молоко, суру, мед. «Се жертва наша є мед, сура о дев'ятисилі і щавлі удіяна і на сонці настояна три дні, а потім кризь вовну ціджена. І то буде жертва богам правим, які суть наші праотці: бо се походимо од Дажбога і стали славні, славлячи богів наших» [1, 93, дош. 24в].

Про богів давніх українців у «Велесовій книзі» написано: «Се бо молячись, найперше Триглаву поклонятися маємо і йому велику славу співаємо. Хвалимо і Сварога, діда божого, який тому роду божеську є началом і всенькому роду криниця віща... І богові Перуну, громовержцю і богові прі і боріння скажемо не переставати живих явищ кола крутити... І богові Світовиду славу проголошуємо – се бог Прави і Яви, і йому співаємо пісні, яко свят є... Перун і Світовид – ті обоє удержані в небі. А з обох боків їх Білобог і Чорнобог б'ються – і ті небо тримають, аби світу не бути повергнутому. А за тими обома – Хорс, Велес, Стрибог держать, а поза ними – Вишень, Лело, Літиць, Радогощ, Календо, Кришень. І се тих удержують – Сивий Яр і Дажбо. І се інші є – Білояр, Ладо, Купало, Сіниць, Житниць, Вінич, Зернич, Овсянич, Студеч, Лелич і Лютич, а по тих – пташич, звіринич, милич, дощиць, плодець, ягодець, бджолич, тростиць, кленчиць, озерець, вітриць, соломиць, грибиць, ловиць, бесідиць, сніжиць, страниць, святиць, родинь, світиць, кровиць, красиць, травиць, стеблиць. А також суть – родинь, маслиць, живиць, відиць, листвиць, квітиць, водич, звіздиць, громець, сімич, липець, рибець, брезич, зеленець, гориць, страдиць, спасиць, листовержець, мислиць, гостиць, ратиць, чурць, родинь...» [1, 65–67, дош. 11а, 11б].

Князь Володимир Святославич у 980 р. ввів пантеон київських богів (Володимирів «Олімп»), який не узгоджувався з місцевими (київськими) традиціями. Порядкове розміщення та імена божеств (Перун, Хорс, Дажбог, Стрибог, Симаргл, Мокоша) мали немісцеве походження [10, 14]. Учені вважають, що ці боги були верховними богами окремих племен, які ввійшли до складу Київської Русі (полян, древлян, сіверян, ільменських словен, дреговичів і кривичів) [12, 317].

Боги Володимирового «Олімпу» були встановлені на пагорбі, на місці давнього язичницького храму та християнського храму, спорудженого в період правління Ольги та Святослава; останній храм був зруйнований приблизно між 969–972 рр., у часи гонінь на християн. Єпископ новгородський Іоаким подає нам точну інформацію про причини і час руйнування християнських культових споруд. В «Історії» Іоакима є відомості, що Святослав Ігорович у війні з греками на Дунаї зазнав поразки. Оскільки язичницька віра ще була основною, особливо серед простого люду і воїнів-дружинників, то поширилась чутка, що християни розгнівали язичницьких богів. Можливо, під тиском воїнів, а можливо, і через свої власні переконання Святослав накинувся на християн з репресіями, навіть був убитий його брат Гліб, який не відмовився від нової віри. Під час цих репресій і були зруйновані християнські храми. Іоаким пише про дії Святослава так: «Наказав храми християн розрушити і спалити, і сам незабаром пішов, бажаючи всіх християн знищити» [11, 111].

Детальний аналіз літописних джерел та археологічних матеріалів свідчить, що шість скульптур загальнодержавних богів було розміщено у новозбудованому язичницькому храмі на горі, де зараз стоїть Андріївська церква [4, 92]. Пантеон Володимира став релігійним центром Київської Русі. Релігійна реформа була проведена з метою політичного об'єднання Русі під владою Києва. Проте вже через 8 років цей язичницький «Олімп» богів був замінений християнськими богами.

У літописі «Повість минулих літ» говорить про те, що на горі, де стояли боги Володимира (Перун та ін.), Володимир побудував у 988 р. церкву св. Василя, а Перуна, скинутого з п'єдесталу, наказав прив'язати «до хвоста коня і волочити його з гори по Борочиву спуску до Струмка» [8, 74].

Таким чином, зміцнившись у Києві і прибравши до рук слов'яно-українські племінні об'єднання, князь Володимир рішуче перейшов до зовсім іншої релігії – християнства, яка більше відповідала централістським планам київської влади, оскільки проголошувала смиренність і терпимість при єдиному Верховному Богові.

Писемні та етнологічні матеріали (обрядовість,

фольклор) засвідчують, що після офіційного впровадження християнства народні вірування в українців не зникли протягом усього періоду існування Давньоруської держави та збереглися паралельно або в поєднанні з християнством до нашого часу. Відповідно стає зрозумілим, що прийняття християнства було здійснено зверху і насильно, а народна віра довгий час існувала паралельно і визначила довготривалий період дво-вір'я.

Прекрасну характеристику ролі і значення для українців християнства дав фольклорист Василь Скуратівський. Говорячи про нищення духовної культури українців у різні часи, він відзначає: «Як би ми не ставилися до нової віри, але мусимо визнати, що вона цілковито заперечувала всі первісні вірування корінного етносу – богів, духів, обереги, символи, а відтак і тісно пов'язані з ними світоглядні уявлення, звичаї та обряди, які впливали з мітології давньої релігії. Ми можемо виправдовувати чи не сприймати це явище, але не маємо права однобоко ідеалізувати його: нова релігія на початковому етапі була насильно впровадженою, а отже, й чужою, оскільки повністю відкидала етнічний світогляд» [10, 10].

Християнська церква бачила живучість народної календарної обрядовості протягом століть, тому була змушена частково прив'язати християнські свята до народних. Так, народне свято Різдва-Коляди було поєднано зі святкуванням народження Ісуса Христа, святкування початку Нового року – зі святом св. Василя, свято Купала – зі святом св. Іоанна Хрестителя, свято Паликопа (Перуна) – зі святом св. Іллі, свято Велеса – зі святом св. Власія і т. д.

Ціле тисячоліття переслідувана християнством, іноземними гнобителями (Австро-Угорщини, Польщі, Росії) та власними зрадниками віра народу, а разом з нею і народна культура мусили перебувати в напівлегальному, а часто й підпільному становищі. Але, як зазначає В. Ша-ян, «вона збереглася в гушавині народу, на дні фольклору. В його звичаях і обрядах. В останках двоєвір'я. З цими народними обрядами і звичаями вела церква нещадну боротьбу. Якщо ця боротьба не вдалась, то це доказ утаєної сили, яка дримає на дні цих обрядів. Сили правдивої української віри» [15, 473].

Під впливом християнської ідеології, яка в кінці пізнього середньовіччя здобула перевагу над дохристиянською релігією, утвердилась думка, що саме християнство принесло на землі України свою культуру, що лише воно є чинником, на основі якого формувалась духовність народу, що саме християнству українці завдячують прилученню до цивілізації. Насправді ж історико-етнологічні спостереження констатують зовсім протилежне. Саме дохристиянські прадавні вірування, обряди і звичаї є головними виразниками духовності

